

Pavao Vuk-Pavlović

FILOSOFIJE I SVJETOVI

1

Filosofičko nastojanje oko spoznaje kulturne zazbiljnosti, kako bi se prodrlo do njezina bistva, a isto tako došlo i do nekog pregleda problema, koji se njome nadaju, vodi na dvojak put: na sistematički i na historički.

Sistematičko je istraživanje na osnovu najviših poznatih tekovina duhovne kulture već neizbježno, valja li se dostati primjerena pojma, kojim bi se određena ta stvarnost, pred koju se stavlja filosofija, uopće mogla prema svojoj takvosti izdvojiti iz skupnosti životne zbilje, pa određenosti i preglednosti radi razlikovati od drugih i drukčijih mogućih njezinih područja tako, da se pri teorijskome njezinu zahvatu, a u toku sustavne eksplikacije izbjegnju krnja određenja i nejasnoće, a potom zapletaji problema i nesporazumci. S tim u vezi biva ujedno vidljivo, da je isto tako i s istih razloga potrebno, da se u okviru sistematičkoga postupka utvrdi osnovno neko specifično stajalište, s kojega bi istraživanje kao upravo filosofičko moglo polaziti i koje bi bilo dovoljno uporište potrebnome jedinstvu teorijskih određenja i izvoda. A koliko upravo ta i takva potreba ispitivanja i istraživanja ulazi u račun, moći i morat će bez sumnje zastati pogled ponajprije na onim i onakvim datostima, koje su zahvatljive, pa i bivaju zahvaćene u neposredovanu doživljaju, što ujedno znači, da se mogu očitovati i da se očituju u neposrednoj, živoj, aktualnoj sadašnjosti. Samo tako može naime filosofička spoznaja polazeći s vrela biti izvorna i vjerodostojna.

Vrijedit će takva pretpostavka, dašto, za svu filosofiju i sve njezine discipline. Ujedno je pak po nju napose značajno, da s obzirom na predmet svoga zanimanja pripada u istaknutu upravo vidu među spoznajna nastojanja, u kojih se opseg i aktualne problematike može bar približno izmjeriti tek ogledanjem i upoznavanjem povijesne njihove sudbine.

Ne može se, baš što se tiče filosofije, tvrditi, da se je ona nekako jednomsjerno razvijala tako, da bi se u današnjem njezinu stanju naprosto ogledale tekovine pređašnjih bilo sporadičnih bilo povezanih sustavnih izviđanja s toga područja ili da bi filosofički postavci i smišljaji, koji su izniknuli za prošlih kulturnih epoha, bili prema današnjoj visini njezina razvitka skroz prevladani. Filosofički ogledi i uvidi, kako su se pojavljivali za povijesnoga zbivanja, naznačuju naprotiv mnogolikost, raznovrsnost, od epohe do epohe

tu i tamo očitu međusobnu heterogenost filozofičkih shvaćanja, koja svakako upućuju na skokovit u stvari slijed u pronalaženju filozofičkih osnova, veličina, vrednota, načela, a isto tako i u iznošenju i oblikovanju filozofičkih problema. Preobrazbe i izmjene filozofičkih stajališta, kritičkih postavaka, odnosa i veza, mišljenja i određenja ne stoje svagda ni svuda u unutrašnjoj povezanosti, iako se dakako ni takve veze ne mogu općenito nijekati. Ali u nešto širim povijesnim razmjerima i u bitnosti tok je umovanja u okviru filozofičkoga teorijskoga nastojanja diskontinuiran.

Kraj takve će okolnosti, koja je odlučna s obzirom na filozofičko spoznavanje, iznijeti pogled na povijesno dani njegov tok bez sumnje određene momente, činioce i probleme, koji izneseni u prošlosti nijesu ipak ni za suvremeno ispitivanje i shvaćanje prestali biti u ovom ili onom smjeru relevantnima, dok se sama filozofička predmetnost može sved i iznova s njima suočiti. Pri uviđanju međutim, da pogled treba svratiti i na prošle filozofičke teoreme, hoće li se zadana problematika doista zahvatiti u dovoljnoj širini i obuhvatnosti, znalo bi se mišljenju nametnuti sudbonosno pitanje.

Moglo bi se činiti nekako opravdanim stati na stajalište, da ne može biti potrebno obazirati se na poglede, koje je, kako bi se znalo možda pretpostaviti, suvremena nauka prevladala.

S određena gledišta, koje bez sumnje smatra ispravnim, stalna u svojoj nekoj episi i za nju suvremena filozofija utvrđuje svoje predmete, razlaže i primjenjuje izabrane primjerene im metode spoznavanja te iznosi uvide, koje istraživalac smatra istinitima. Pretpostavlja se pri tome gotovo redovno bez kritičkog ispitivanja, da se sa svih filozofičkih postavaka, bili kakvi bili, ogleda ista stvarnost i rješavaju, ako možda i različni, ipak jednoznačno između sebe povezani problemi. S toga se pak osnova daje doista zaključiti, da ne može biti odlučno, što su druge i drukčije filozofije iznosile o predmetnosti, o kojoj je određena suvremena takva nauka mislila reći posljednju. Tako i neka kronika filozofičkih pogleda i zamisli ili iznošenje nekog niza shvaćanja iskrslili za povijesnoga zbivanja ne bi mogla biti od odlučna nekog značenja.

Iza takva dogmatična postavka ostaje međutim tjeskobno pitanje, postoji li i može li postojati u bilo kojoj kulturnoj episi, između kojih se nijedna, pa ni najsuremenija ne može smatrati posljednjom, filozofička doktrina, koja bi razložno smjela biti uvjerena, da je doista rekla krajnju moguću riječ, da je razotkrila i utvrdila neku konačnu istinu, iza koje nema više što da se traži. Zar je uopće vjerojatno, da će se konačna istina najednom očitovati, ako su sva dosadašnja nastojanja bila uzaludna i sve dosad poznate nauke na krivu putu? I gdje naprosto naći takvoj samouvjerenoj nauci jamstvo valjanosti i konačnosti? Bio bi s takva općeg stajališta bez sumnje vjerojatniji zaključak, prema kojemu ni nova neka nauka nema mnogo izgleda, da će u svome spoznajnom nastojanju uspeti ondje, gdje su svi predašnji napori zatajili, bili i ostali zablude. I na poslijetku bi preostala sumnja, ima li uopće svrhe tražiti istinu, gdje je nedostižna.

Ipak bi svemu tome nasuprot moglo biti jednako moguće, da filozofičke zamisli nikle u prošlosti utvrđuju elemente i iznose pitanja što se unatoč sličnome načinu jezičnog izražavanja mislilaca ne pokrivaju potpuno s onima, što mogu da budu članovi određena sustava aktualna u danoj episi.

U tome će pak slučaju ipak tek povijesni pregled moći uputiti u istraživanje šireg opsega, otvoriti oči za obuhvatniji krug pitanja i navesti na dalje vidike. Doista smislovito moći će to međutim da čini tek, ako ima valjanosti u onome, što su pređašnji mislioci znali da kažu. No i tu se nameće odmah pitanje, odakle različitim takvim prosuđivanjima određena istinosna vrijednost, u kojem i kakvom im vidu jednaka valjanost, ako se između sebe možda i u samim temeljima razlikuju, pa i međusobno isključuju.

Kolikogod dakle filozofičko ispitivanje i doumljivanje za povijesna razvoja kulture i skretalo s ravna puta, ne će mu se ipak moći poreći svako opravdanje, ako se uvidi, da svi ti različiti putovi mogu i kasnijim istraživanjima i umovanju u okviru novijih epoha ukazati na određene ciljeve i osvjetliti neke vidike. A ne će to gledišta vrijediti samo za bilo koju između filozofičkih disciplina, nego za filozofiju uopće, i s toga će se šireg osnova i to gledišta moći lakše prozreti u svojoj raznolikosti.

Filozofiju uopće, pa tako ni pojedine njezine discipline ne valja poređiti s egzaktnim znanostima, i to napose s obzirom na njihovu oblikovanost, na osebnu struktuiranost i svojevrsno kretanje u smjeru prema sustavnosti, a time i na ulogu, koje se dostaju po dinamici povijesnoga zbivanja. Znanosti, i prije svega praktički odnosno tehnički primjenljive, rastu, moglo bi se reći, postupno i zadiru upravo asimptotički sve šire u stvarnost, koja je naznačena njihovim predmetom. One se u razmjernoj kontinuiranosti približavaju sve više pojedinačnim istinama, koje pripadaju području njihova istraživanja. Jednako raste s njima doseg moguće im primjene, koja se i daje do neke unaprijed neodređive granice usavršavati.

Znanosti se stvarno šire. Ne može se doduše kazati, da bi to mogle činiti bez sustajanja i u nedogled. Kako povijest uči i tok znanstvenoga rada potvrđuje, nailazi i to širenje s kojih već bilo razloga prije ili kasnije na neku ustavu — napose pri odlučnijoj nekoj izmjeni osnova opće slike svijeta kraj korjenitije promjene načina života i središnjeg interesa čovjeka određene epohe. Ipak egzaktne i iskustvene znanosti, dok su god aktualne u okviru svoje kulture fundirane i organizirane na određeno sredan u sebi način, znadu — sved novo otkrivenim mogućnostima metodičkoga zahvata — odlučne stare spoznaje, dotjeravajući ih ili produbljujući, uključiti koliko ne bi prema svome značenju ispadale iz razložne veze sustavne cjeline, među elemente ili činiocē svojega područja, pa se tako — sve do nepredvidljiva zastoja — dostaju razmjernim nekim usponom od vremena do vremena obuhvatnije razine svojih istina.

Ne može se to isto reći za filozofiju. Ona se kao naročita kulturna pojava očituje nicanjem sved novih sustava. Njihova aktualnost može rasti i padati, oni mogu biti bolje ili lošije shvaćeni, iznijete im istine mogu pače biti i poželjne i nepoželjne, promicane i potiskivane, ali se one, koliko pripadaju različitim filozofičkim sustavnim cjelinama, ne nadovezuju međusobno niti svoj sustav daljnim izvođenjem dižu na neku širu ili višu razinu. Ta je širina i visina dana već po samim osnovima takva sustava. Više još, samo nastavljanje i dalje izgrađivanje određena filozofičkoga sustava u izmakloj njegovoj eposi po kasnijim nastavljačima ne bi u bitnosti značilo onakvo stvarno dograđivanje, kako je to moguće u znanosti, nego se iskazuje kao epigonstvo, koje razgranjuje doduše analitički spoznajne mogućnosti otkri-

vene izvornim sustavom, ali spoznajni uvid u njegovim temeljima više ne produbljuje.

Novo ostvoreni izvorni filozofički sustavi ne grade svojim otkrivenjima na potpuno istom i skroz jednakom iskustvu, koje je bilo izvorom drugih takvih sustava niti su samo nastavak neki njihovih uviđanja, pogleda, shvaćanja. Oseban samonikao filozofički stav niče na osnovu doživljaja, osvještenja, duhovna prozrijevanja drukčijega, možda i dijametralno oprečnoga od onih, na kojima su se razbudile koncepcije druge neke filozofije. Nije to ni neobično, jer filozofičkim se postupcima u krajnjem vidu i ne ispituju posljedici iskustveno datih pojava, već oni imaju štaviše da vode kako do njihovih pretpojavnih osnova i razloga tako i do zaiskustvenih njihovih mogućnosti i vjerojatnosti, da bi se upravo udarili temelji znanstvenom iskustvu i pored toga razotkrile vjerojatne svrhe i postavili mogući ciljevi života.

Tako se filozofičko nastojanje nizanjem sveđ novih spoznajnih zahvata i sustava u slijedu kulturnih epoha ne dovija postupno istini, kako je to u znanosti, niti se razvija kao ona. Kako niče zamišljaj nove mogućnosti filozofičke sinopse, vodi on sveđ iznova na izvore, temelje, pretpostavke saznatljiva svijeta, vraća se stalno u „dubinu”, k bistvu zazbiljnosti, pa tako i polazi u neku ruku s početka, počinje tako reći s nova.

Spoznavanje, koje prosljeđuje takav put, u stvari je kako potrebno tako i neizbježno. Tu biva naime odlučnom okolnost, da je zazbiljnost u biti svojoj toliko obuhvatna, mnogolika u sebi i neiscrpna, da se filozofički zadatak prodirati joj u bistvene temelje ne da prema mogućnostima spoznavanja i strukturi ljudskoga znanja ni približno iscrpsti nekim jednim jedinim spoznajnim sustavom.

Nadovezati je ujedno, da se zazbiljnost ne da shvatiti kao sama statična veličina. Pored statičkih momenata, koji su jo uključeni, ona je stvarno i dinamička moćnost, djelovnost u mijeni i izmjeni mnoštva svjetova, kojima i u kojima se očituje. Nijedno živo pokoljenje ne ostvaruje stoga svoj opstanak svijetom prošloga. Svako između njih živi iznova, živi doduše po istoj zazbiljnosti, ali izivljava i proživljava druge i drukčije svjetove, koji se zazbiljnošću grade i razgrađuju, rađaju i nište. A svaki između tih svjetova uključuje i znači život, i da ne bude nešto mrtvo i ništavo, ostvaruje se njime svijest, svijetom svojim vezama i istome tom svijetu obvezana svijest. Kao takva ne može biti bez zretih smjernica, pa već stoga svakome svijetu treba filozofičko prozrijevanje i svakome između tih svjetova stvarno i pripada i može da s bistvom njegovim bude u skladu i da prema tome i toliko bude i valjana određena njegova filozofija. I ta mu je nužna, prikazala se ona možda i u mnogoliku u sebi sklopu misaone izgradnje, i svakako se ostvaruje, kako bi se svijet, kojemu je primjerena, dostao, koliko je upravo moguće, jedinstvene neke izgradnje u sinergiji kulturnih svojih funkcija.

Povezuje li se određena filozofija, koliko je doista primjerena, a time i aktualna, s određenim zbiljskim živim „svijetom”, uklapa li se u nj određujući mu osnove jedinstva i tumačeći mu bistvo, a unutrašnjoj napetosti nje-

govih članova smisao, dijelit će — kako mu je pripadna — opću njegovu sudbinu i u cjelini i po svojim disciplinama, između kojih ne će, razumije se, činiti izuzetak ni one, koje su se tek u novije ili najnovije doba takovima iskazale, kao što su estetika, sociologija ili i druge, koliko bi stvarno bile filozofički fundirane. Kako naime svjetovi nijesu sved jednako aktualni, živi i u sebi dinamični, nego se prema konkretnoj svojoj zbilji podvrgavaju zakonima opstanka te se baš tako gube s pozornice događanja, kako su i nastupili, tako će se s njima od epohe do epohe mijenjati prema određenim svojim smjernicama i filozofija na području svojih disciplina, ako ne, kako se dešava pri temeljnim, cjelovitim, korjenitim preobrazbama povijesnoga toka i kulturne svijesti, i sav njen značaj i smisao njena poziva. A pokorit će se filozofija takvoj nuždi to više, što svijet, koliko joj je koji predmetom izlaganja te joj nameće osnov razlaganja, i sam u svojoj aktualnosti ne izniče odjednom sav gotov, nego se nesustalo izgrađuje, pa se i ne preoblikuje samo starim svojim talozima, mogućim nalazima znane već i poznate građe, nego ispunja, dograđuje i naposljed stvara novim, često i nepredviđenim elementima i nepredvidljivim snagama. Ono, što se u okviru zabiljivosti izdiže kao stalan osobit svijet, stvarno je konkretna zbilja, koja se, plastična, i živi i izivljava i doživljava i proživljava, pa kako duševno-duhovni organizam, kakav je čovjek, ima i živi svojstveni mu život svoj i ničiji drugi, ničiji tuđi, tako se smije kazati i za „svijet“, da se u sebi, u svome jedinstvu i svojoj ekspanziji, ne da do svojih praosnova organizirati onkraj upravo toga i upravo takva života.

„Svijet“ je, koliko se hoće shvatiti u izloženome pravcu, organičan i, s tim u skladu, jedinstvo, inače on kao određen svijet ne bi ni mogao opstojati s mogućnošću, da se upozna i naznači kao upravo taj i takav. Ipak je i pored njegova jedinstva, koliko ne naznačuje rasulo, u „svijeta“ sved neki ostatak, koji nije gotov ni ostvaren, već ili nastaje po prirodnoj nuždi ili se stvara po idealnu prohtjevu, pa na osnovu toga i treba, kako se radi o svojevrsnome ljudskom „svijetu“, reći, da svako lice, kako ovako ili onako sudjeluje na samoostvarenju, živeći i doživljavajući ima, koliko djeluje i djelujući opstoji, i svoj neki svijet.

Nema dakako sumnje, da se, što se tiče rečenih svjetova, svi oni i unatoč razlikama ne moraju biti u načelnu sporu te se u svakome pravcu isključivati. Ako je doduše i to u određenu slučaju moguće, bit će s druge strane opet do izvjesnih granica svakako dana i snošljivost između ovih ili onih. No tek sadržina i pobude, posredstvom kojih se u okviru lične duševnosti oživljava kolektivna svijest, čine shvatljivim, da se, koliko se radi o mnoštvu i mnogolikosti „svjetova“ vezanih na lica i doživljajnu njihovu čitavost, određeni između tih svjetova ipak nekako pokrivaju ili ukrštavaju omogućujući tako određenje nekog šireg, razmjerno jedinstvenog svijeta kulture nošenoga stalnom kolektivno zbitom kulturnom svijesti. Ne valja međutim sumnjati pri tome ni u to, da će i mjera i način rečenoga „pokrivanja“ ili „ukršćavanja“ svjetova biti izmjenom njihovom u toku povijesnoga zbivanja također nužno podvrgnuti mijeni, biti epohalno uvjetovani, pa će tako i teorijsko njihovo svladavanje skretati na nove putove i putiti na izmijenjene eksplikacije i drukčija određenja.

Da je rečena mijena i izmjena zbilji doista neslučajna, bitna, biva napose vidljivim, uzme li se u račun činjenica, da čovjek sam svojom konstitucijom pripada zazbiljnosti i ako išta, baš on ne može da se zamisli bilo kako izdvojenim iz nje. A on je, koliko se uistinu poznaje, bez sumnje sam, kako u ontogenetskoj tako i u filogenetskoj vidu, biće u ovom ili onom smjeru podvrgnuto naglijoj ili sporijoj mijeni. I ne mijenja se samo. On, više još, i hoće i traži promjenu uopće i zna nastojati oko preoblikovanja stvarnosti, u kojoj mu se osidrava življenje, pa će tako i djelovati u pravcu takva ili onakva preobražavanja svijeta, kojemu pripada i koji pripada njemu.

Treba li uopće uočiti promjenljivost odnosa između svijeta kao stvarnosti i teorije s obzirom na njegovu eksplikaciju s gledišta kako njegova jedinstva tako i unutrašnje mu mnogolikosti, može se ljudski, čovjekom određeni i čovjeku pripadni „svijet” shvatiti kao umnogostručenost, individualiziranost, konkretiziranost one cjelinotvorne jedinstvene takvosti, što onu konkretnu mnogostrukost uvjetuje, a može se nazvati „zazbiljnošću”. Tako se mogu mnogo kojekakvi svjetovi dostati aktualnosti, no ne može ih biti „nezazbiljnih”, dok elementom ili momentom „svijeta”, pa i „svijetom” kao takvim može biti samo, što je doživljajem aktualizirano, samo što se izivljava, proživljava, pa i suživljava. Svijet je u tome vidu „življeno” u najširem smislu, „življeno” bez obzira na vrijeme ili doba, u koje se „doživljaj svijeta” ostvaruje.

Ako je tako „svijet” vezan na „doživljaj”, dat će se u svijeta bezuvjetno naći i osnovne doživljajne komponente, bit će u njega korelati, što doživljaj bitno fundiraju, kako predmetni tako i funkcioni. Ne može li se prema tome reći, da bi svijet bio samo i sav bilo hiličan bilo psihičan bilo pneumatičan, da je, drugim rječima, sav iscrpljen ili tjelesnošću ili duševnošću ili opet duhovnošću, ne da li se dakle između ostaloga ni pretpostaviti, da bi samo i sav bio „duša” ili takve neke vrste, ne bi se opet s druge strane mogao ni shvatiti u svojoj bistvenosti i punoći, ako se ne smatra ipak, kako bi se smjelo slikovito kazati, sav duševnošću natopljenim. Kako naime duševnost nije prostorna, ne može ni biti mjesno ograničena.

Koliko se god dakle višeslojna konstitucija one konkretizacije zazbiljnosti, koja se može nazvati „svijetom”, ne da shvatiti ni mimo plastične građe, što kao nosilac neki omogućuje očitovanje inteligibilnoga sloja, koji „svijetu” daje razmjernu stabilnost, toliko tome svijetu po duševnosti, koja kao oseban njegov sloj unosi u nj vremenitost, pokret i mijenu, pripadaju datosti, mimo kojih se on ne bi dao ni cjelovito ni smislovito prozreti, a koje ga ispunjavaju sadržinom, što se dostaje određenja upravo po tome, što baš u duševnosti, kojoj je svojstven dinamični procesualni značaj, valja nazreti vremenotvorni elemenat zazbiljnosti. Prema tome će „svijet”, koliko je i duševno usidren, obuhvatati sve vremenske aspekte. Sadržavat će tako „bivše”, što je bilo, što je prošlo, a ipak snagom svijesti, snagom procesa svjesnosti traje kao pamćeno; sadržavat će u tome vidu kako „povijesno bitisanje”, određenu skupnost pamćenju ljudskom sačuvane prošlosti, tako i dane predoblike aktualna stvaranja kulturnih dobara. Ne će pak za „svijet” pored prošlosti biti od manjega značenja ni sadašnjost: neposredno znana datost, upravo nazočno, aktualno življeno, „doživljeno” kao upravo stvarano, djelovanje, a i patnja. A tome će se na poslijetku pridružiti i ono, što može

da bude, što je čovjeku suđeno ili što mu je zadano, vizija budućega, na koje smjera ili prema kojemu se zna upravljati neka aktualna ljudska namjera.

Činjenica, da je tako svijet u različitim pravcima vremenski žigosan, nosi i svoju konsekvenciju. Već otud naime, da je „svijet” u jednome smjeru određen „prošlošću”, biva vidljivim, da svi svjetovi ne mogu biti jednaki. S tokom i istjecanjem vremena „raste”, moglo bi se reći, i ono, što se nadaje kao „prošlo”, a to znači, da se povećavajući se ili šireći, ako ne možda u određenim nekim pojedinostima, ali ipak u svojoj cjelini stvarno i mijenja. Različiti svjetovi imaju, drugim riječima, prema eposi, kojoj pripadaju i koju i tvore, sačinjavaju, karakteriziraju, određuju, nužno i različitu prošlost, pa zbog toga ne mogu biti ni značiti jedan isti svijet.

I više još: svijet nije dan i ne očituje se samo kao nešto, što bi naprosto u prošlosti bilo stvoreno i takvo nepromijenjeno trajalo. On se ne doživljava samo, nego se i živi i iživljava, pa nije samo nešto, što stoji i opstoji, što traje i ostaje, nego je neko djelovano i djelovno, pa djelovnošću i upućuje na budućnost. No i ta nije za sve moguće svjetove jednaka. I ona se naime, koliko nije samo neko željeno ili naslućivano, nego se ostvaruje prema određenim ciljevima, u stvari razvija i izgrađuje više ili manje primjereno, više ili manje uspješno prema i materijalnim i duševnim i duhovnim potrebama, koje i opet ne mogu svim svjetovima različitih epoha i prostranstava biti zajedničke.

Već sam će vremenski pomak, kako se vidi, čas, u kojemu se određen svijet ostvaruje, u kojemu ulazi u zbilju, uvjetovati osobitost i zasebnost svijeta. A isticat će se ta zasebnost to jače, što bolje se uvidi, da ni slojevi svijeta, koliko nose različito vremenski obilježenu sadržinu, kako dakle naznačuju bilo „prošlo” bilo „sadašnje” bilo „buduće”, ne stoje i ne mogu u svih svjetova stajati u istom ili jednakom odnosu. I kolikogod moglo biti i duševne i duhovne neke povezanosti između određenih svjetova, bilo po njihovoj istovremenosti bilo po nekom kontinuitetu njihove vremenski uvjetovane izmjene, kolikogod ta moguća povezanost i mogla jamčiti razmjerno jedinstvo određene kulture i određene epohe, ipak ne može izmijeniti okolnost, prema kojoj se zazbiljnost i očituje i uviđa kako kao „jedno” tako i kao „mnogo”.

Bila dakle možda zazbiljnost u svojoj jednoti, a to može da znači i jednostrano uočena prema svome statičkome momentu, na neki način teorijski jedinstveno, pod jednim vidom i uočljiva, ipak se ona s obzirom na svoju mnogolikost, koliko se hoće prozreti s obzirom i na svoj dinamički momenat, ne da naprosto obuhvatiti u krutoj jednoličnosti, s ograničena jednog stajališta ili u okviru ustaljena nekog istog oštro određena, stalnih spoznajnih svrha radi i njima primjereno ograđena pojmovna sustava. Niti je uviđanju ljudskome dano, da prodrē do kraja neke prošlosti, kojom se sveđ iskazuje tek jedna između upravljenosti, jedan između smjerova dane mnogolikosti, niti je ljudsko pamćenje toliko moćno, da bi svjestitom moglo sačuvati svu tu mnogolikost, pa da je baš i mogla biti čudom nekim sva i sa svim svojim pojedinostima sukcesivno zahvaćivana sviješću, kojoj je na posljétku ipak dosuđena uskoća, koja se ne da prevladati. Jednako pak nema ni mogućnosti, da bi čovjek, koliko i bio razbuđen, prodro u budućnost, koja će se ispunjati nicanjem još tako umnim i vještīm računima nezahvatnih elemenata,

nepredvidljivih događaja, u budućnost, koja će ustrajati rađanjem sveđ novih „svjetova”, koji se u svojoj konkretnosti ne daju ni naslutiti.

Tako je čovjekov svijet, kolikogod i bio neizmjerljiv, u stvari ipak sitan. I nije on u jednome samo smjeru ograđen. Stoga će pred tom ograđenosti morati da zastane ljudski um, koliko se daje na to, da zazbiljnost eksplicira i bistveno odredi. Ne može nikoji naučni teorem da tu ogradu preskoči. A tako ne će ni filosof moći da preskoči sebe. Trebat će se i on pomiriti s nužnošću, koja ni filosofiji, koliko hoće, pa i treba da bude slobodna od protivurječja, ne dopušta više od zrenja i eksplikacije određena svijeta, kojemu pripada čovjek filosof i sama njegova filosofija kao sinoptički sklop teorema.

Ne znači međutim istaknuta okolnost, prema kojoj je ljudsko spoznavanje vezano na određen svoj svijet i ograđeno njime, da bi spoznaja bila ujedno i nesposobna za izvršavanje svoga poziva i ispunjenje svoje svrhe ili da bi, još gore, morala svagda i svuda završavati fikcijama, nemoćna i nesposobna za namijenjenu joj zadaću. Baš naprotiv.

Ne traži li se od spoznaje uopće, a od filosofije kao zasebna spoznajna sustava napose rješavanje nemogućega zadatka, da iznese takve neke istinite sudove, kojih bi se smisao protezao na neku skroz neodređenu beskrvnu zazbiljnost lišenu sasvim sveg odnosa s nekim bilo kojim i bilo kakvim svojim konkretnim svijetom, ne očekuje li se od spoznavanja postizavanje takva nekog nedostižnog, no ujedno i suvišnjeg cilja, tad se može i shvatiti, da spoznajni uvid, koliko mu se smisao povezuje sa „svijetom”, na koji se uistinu jedino i može protezati, ne će nipošto biti isprazna fikcija, pusto ništa. Bit će doduše prirodno teškoća, gdješto i nesavladivih, da se koji riječju ili pismom fiksirani spoznajni uvid ili i koji sustavni njihov sklop razumije, da se pripadno značenje primjereno odredi i tumači ili da se možda uopće uoči, koliko bi pripadao „svijetu”, koji nije naš. Da se nekom tuđem izrijeku prida s kongenijalnim uviđanjem, kakvo će za to bezuvjetno biti potrebno, doista značenje i smisao, što ih po riječima i kao sveza riječi uistinu ima da nosi, očituje i priopći, za to treba bez sumnje bar djelomične neke mogućnosti, da se izravno zahvate bitni elementi svijeta i dinamički im odnosi, a to će reći ujedno i epohalno uvjetovana kultura, na koje se izriječ i sud vezuju i kojima sa svojim smislom, pa tako i svojom „istinom” stvarno pripadaju.

Spoznaja u onome, što u granicama razumne svrhe obećaje, nije nemoćna, što znači, da je i zahvaćanje istine moguće. Kako se međutim ne da ni sve, što bi moglo biti znano, doznati, tako se tek ne da spoznati sve ni pod svom i svakom okolnosti. Istina nije skrivena, kolikogod i ne bilo gdjekad lako doprijeti do nje, ali riječi su mnogoznačne i upotreba im je raznolika i nejednako pronicljiva. Tu nailazi nastojanje oko razumijevanja gdjekad na nepremostive teškoće. Nesigurno je iz tuđih riječi, ako bi to bile možda još i riječi neke prošle epohe ili daleke strane kulture, riječi, kojima se služi nepoznata neka duhovna zajednica, izljuštiti i doista prozreti ili pače, kako bi se smjelo dodati, proosjećati upravo istinsko određeno značenje, iz tuđih takvih rečenica pravi smisao, koji im je iskonski bio namijenjen i koji bi se potpuno slagao s istinskom izvornom njihovom smislovitošću.

Iako nema sumnje, da čovjek, pa bio on još toliki učenjak, znalac, filosof, može pasti u zabludu, ipak većina kontroverza između različitih filosofema stoji na posljatku do nerazumijevanja i nesporazumaka. No upravo

te je najteže, a gdjekad i nemoguće prozreti i razmrsiti. Gdjegdje ne pomažu tu ni distancije i perspektive stoljećâ. Ta kako da uostalom svjetovi, koji su bili aktualni za davno prošlih vremena, koji su se konstituirali na skroz različitim mogućnostima života u okviru i prirode i društva, rasli i bujali po drukčijoj konstituciji duševno-duhovne čovječje egzistencije, ustajali na osnovu društvenih odnosa, društvene i kulturne svijesti, što ih unatoč svim mnogo kojekakvim pomagalima ne možemo više izravno ni doista cjelovito, a tako ni potrebnom dosljednošću primjereno dokučiti, kako da onakvi udaljeni od nas i ispred naših očiju nekako zamagljeni svjetovi traže ili uvjetuju jednaku udezbu i isti način teorijske eksplikacije i da dadu građu i strukturu filosofiji u smislu neke istovrsnosti u istim odnosima i jednakom razmjeru kao i, recimo, današnji naš rođeni svijet, u kojemu živimo i koji živi po nama, kojemu pripadamo sami, kao što je on i naš, koji u neku ruku i jest upravo „mi” sa svime, što omogućuje i izaziva u nas takvu neku i svijest svijeta i svjetsku svijest?! Štaviše, sam naš isti svijet, kako obuhvaća napose kao svijet kulture mnoštvo i mnogolikost jastava, ne ulazi svuda ni u svakome slučaju po istim elementima, po jednakim predmetnostima i na isti način usmjerenim funkcijama u krug mogućih eksplikacija, pa i ne vode do istih uviđaja, predmniva i teorema. I nijesu nipošto uvijek zablude po srijedi. Do razmimoilaženja i razdora može i zna da vodi raznolika upravljenost prema neizmjerne mnoštvu i nepreglednoj mnogolikosti mogućih datosti, pa i nemogućnost da se prozre u priprostu zahvatu posljednja cjelina. Jer kao što krvno tjelešce neko, sve kad bi imalo još toliko budnu, zahvatnu i prodirnu svijest, izvršavajući svoje funkcije ne može da organizam, kojemu služi, sav ogleda, ne smijući naprosto izaći iz njega te ga bilo kako okružiti, tako nije dano ni ljudskoj svijesti okovanoj jastvom, što ga sama ostvaruje, da se dostane jednostavnim nekim prodorom izravno cjeline svijeta ni sličnim priopćivim uzmahom dovine iznadmnoštvena osnova jedinstva zazbiljnosti, ne mogući ipak najednom samu sebe svu premašati, što bi značilo i u jednome naletu obuhvatiti sve, pa i neispunjeno, neosvješteno još svoje trajanje, koliko tkogod inače i htio dopustiti, da bi umom i maštom možda i sve ostalo osim same sebe čitave mogla zaobići i znala s jedinstvena gledišta prozreti.

3

Ostvaruju li se zazbiljnosti i oživljuju li joj različiti „svjetovi”, a čovjek se svojim životom, i voljnim i čuvstvenim i misaonim, prostorno i vremenski ograđen, razbunjuje i očituje samo u jednome između njih, ne će zacijelo moći izazvati čuđenje činjenica, da se određenju, koje bi imalo omogućiti razumijevanje bilo kojega, bilo kakva svijeta, isprečuju mnogovrsne teškoće. Napose će teškoće u tome pravcu izvirati otud, što nikakav filosofem, koliko bi imao u sintezi eksplicirati bitak i bivanje svijeta, ne može sam pripadati svim svjetovima. I filosofička se misao kreće u sklopu svojega nekog svijeta, pa će iz njegova upravo kruga morati da proizađu i stajalište i sredstva prozrijevanja i uviđanja, i nesamo koliko se tiče istoga tog svijeta, nego i stranih, i bivših, povijesnome nekom prošlom razdoblju pripadnih svjetova, i sadašnjih, više ili manje prostorno odijeljenih, tuđih. A rastu još te teškoće, uzme

li se u račun, da jednako postojanje svjetova još ne mora značiti, da bi im i vrijednost ili vrijednosna sadržina morala značajem i značenjem biti jednaka.

Koliko se dakle ova ili ona neka određena filozofija dala na to, da prodre u bitnost bilo kojeg između svjetova, ona ne će moći zatajiti pripadnost ovom ili onom nekom određenom svijetu niti zaniijekati nužnu vezanost na nj. S tim u vezi ne valja pak smetnuti s uma, da će htjetu neku takvu eksplikaciju cjeline svijeta, raščlambu njegove strukture ili interpretaciju pogledom na koje njegovo područje moći ona stvarno provesti tek s određena poprišta svoga — neposredno življenoga — svijeta i samo prema datostima i činocima, što se sa cjelinom ili određenim pojedinostima njezina svijeta mogu dovesti u bilo kako već usmislenu vezu. Jer istinsko dubinsko, bistveno shvaćanje svijeta stoji na posljertku do mogućnosti, da se ne zahvati samo misaono, što znači i nesupstancijalno ili neegzistencijalno, u neku dakle ruku, koliko i bilo možda temeljito, ipak površinski, s izvanjštine, već da se u nj prodre nekako do jezgre, to jest, drugom riječju, doživljajno. No koliko se god ukazuje to donekle mogućim, ipak je i spoznajni odnos prema tuđem svijetu drukčiji negoli prema rođenome. Općenito bi se stoga i dalo kazati, da nam se tuđi svjetovi prikazuju kao manje više posredovana slika svijeta, a naš nam se nadaje neposredno kao doživljaj svijeta. Ipak će i pored te razlike biti postupak eksplikacije tu i tamo sličan, i baš zbog toga, što ne može nego polaziti sved s razine jednog istog aktualnog svijeta.

Hoće li se doći nekako do razumijevanja određena svijeta odnosno stalna životnog njegova područja, valjat će bez sumnje upoznati strukturu njegovu kako s obzirom na društvene odnose, u koje ulaze ljudi, što žive, izivljavaju i doživljavaju taj neki svijet, tako i pogledom na napose zajedničke sadržine i općene načine i mišljenja i zrenja tih pojedinaca. Znači to, drugim riječima, moći prozreti kako duševna očitovanja, koja unose pokret u svijet te utječu na stalno njegovo izgrađivanje, tako i osnovne duhovne likove i značajne takve objektivacije, u kojima se ogledaju dani vidici, zadane svrhe i htjeti ciljevi, što otkrivaju bitni interes čovjekov i karakterističnu usmjerenost u bivanju njegova svijeta.

Doista se je sved iznova dao stvaralački i misaoni čovjek na to, da u tome vidu zadre u bitnost svijeta, u prvome redu dakako svojega, iako je znao i prečesto činiti to u uvjerenju, da se spušta na dno sve zazbilnosti i svih njezinih svjetova. K tome je cilju imalo bez sumnje napose voditi i sved iznova pokušano osvjetljivanje sastava kategorijalnog osnova svijeta, jedan između najosnovnijih, a i najtežih zadataka, pred koji se u svakoj episi ljudske kulture stavlja filozofija, da ga opet i opet rješava s početka. Radi se tu o najopćenitijem svjesnom snalaženju u teško preglednoj mnogolikosti prirodnih i kulturnih, subjektivnih i objektivnih datosti, među koje je čovjek upravo nekako bačen, a koje ga, hoće li da doista živi životom ljudskim, bez prestanka sile, da usred njihova tu nesuvisla tamo i oprečna između sebe mnoštva nađe jedinstvo i gradi sklad svojega svijeta. I u tome je vidu jedan i ne najnezatniji zahvat u rješavanju toga zadatka filozofički pokušaj, da se razotkrije i odredi ona neka najšira pojmovna mreža, u koju se nekako hvataju datosti, što iskrsavaju ispred svijesti epohe i nadaju se svijesti svijeta, pa da se pogledom na to odlučni pojmovi u svojoj funkciji odrede i u međusobnome svom odnosu i svojoj suvislosti osvjetle. Koliko se god međutim

filosofičko umovanje na tome području svog istraživanja i trudilo i koliko god i prešlo na dalja, možda i krajnje moguća raščlanjivanja, izvođenja i razlaganja u tome pravcu, ipak ono, dok se kreće na tlu čisto znanstvenih udezbi i nastupa u smislu filosofije kao znanosti, zastaje nužno u samoj upravo sferi statičkih elemenata zbilje i crta u bitnosti statičku sliku svijeta, kao što su na statiku svedeni i pojmovi, kojima će se pri tome služiti. Pa izveo se na sam taj način u zatvorenu takvu krugu i čitav sustav filosofički, ne će ni on takav dostajati i zatajiti će, gdje će trebati evocirati poticaje i snage subjektiviteta, kakav se svuda i svagda bilo kako već razbuđuje i razvija u svijetu, i gdje će se konkretnu uvidu za volju htjeti predočiti zbilja u njenoj izvornoj dinamičnosti i neposrednoj živosti. I doista je u tu i takvu svrhu znala također pored sve svoje znanstveno još tako potkrijepljene sadržine nastupiti filosofija kao umjetnost.

Vidljivom biva ta okolnost — da se to uzgred kratko nabaci — već ondje, gdje filosofički pogled silazi po nuždi do neposrednoga doživljavanja, da bi se na nj mogao pozvati, gdje bi se sam misaoni izvod gubio u besciljnoj apstrakciji. Isto je tako to uočljivo i ondje, gdje se filosofičko nastojanje oslanja na izravno zrenje, a i tamo, gdje prilazi područjima naslutnoga znanja, prodire do supraracionalnih vidova te se upire na njih napose pri potrebi stvaranja krajnjih, široko zahvatnih i dubinski usvijetljenih sinteza. Hoće li se u tim i sličnim slučajevima filosof dostati razmjernе neke punoće izraza i poželjne razumljivosti prikaza, bit će, tome primjereno, i pored svega strogog pojmovnog temelja misaona mu zdanja prisiljen uteći se kako otkrivalačkoj i izumilačkoj, svrhom usmjerenoj, tako i vrijednosno vezanoj stvaralačkoj mašti te se služiti slikom, poredbom, simbolom i naročitom, u pravom upravo smislu umjetnički koncipiranom kompozicijom svojeg izlaganja.

Nema sumnje, da se taj ili onaj filosofem može i jednostrano izraziti ili izgraditi u vidu istaknutih mogućnosti. Možda će takva jednostranost u ovom ili onom slučaju biti i uvjetovana nekom unutrašnjom nuždom. Ipak će na tome duhovnom tlu tek objestriani zahvat datosti i problematike zazbiljna svijeta moći u mogućoj uporednosti i određenoj međusobnoj usklađenosti učiniti slobodnim približno primjeren prilaz k pronicanju dohvatnih filosofičkome zrenju i rasuđivanju i statičkih i dinamičkih činilaca i veličina „svijeta”, a i razmjerno dovoljno prodornu razumijevanju žive, nesustalim zbivanjem obilježene, pa i sudbonosnim događanjem žigosane njegove zazbiljnosti. Treba li naime „svijet” doista zahvatiti koliko u dubini njegova bitka, toliko u svoj punoći aktualna postojanja, valjat će dinamičke porive, kako nalaze svoje mjesto u okviru određene svjetske strukture, moći i proosjetiti u njihovoj živosti i razbuđenosti, morat će se, drugim riječima, i duševna zbivanja, bez kojih se nikakav zbiljski svijet ne da zamisliti, moći nekako zahvatiti doživljajno, upravo u neposrednoj njihovoj izvornosti. Ne može bez sumnje s obzirom na filosofičku eksplikaciju „svijeta” dostajati samo utvrđivanje saveznosti statički zrete mnogolikosti članova, koji sačinjavaju određenu cjelinu, ili, kako bi se još dalo kazati, sklada ustaljena odnosa, postojane relacije unutar povezana mnoštva, što vodi do izlaganja „strukture”. Da se uzmogne stati pred punoću „svijeta”, treba prozreti i njegovu konstituciju, koja se ogleda u načinu, na koji se u organičkom jedinstvu očituje međusobna napetost pripadnih članova, koliko se dostaju značenja po svojoj dina-

mičnosti. Ni put ni cilj isključivo znanstvena postupka, znanstvena u najužem smislu riječi, ne vode međutim do onakva suživljavanja, kakvo je bezuvjetna pretpostavka rečena prozrijevanja, koje bi moglo da prodre do same konstitucije neke datosti. Upravo to pak, čemu se tu znanstveni postupak može nekako dovinuti tek neizravno opisujući i redovno bez poželjne primjerenosti, postizava na izravan način, mogući izazvati primjeren doživljaj, prema svome bistvu umjetnost. A razumije se, da će to jednako moći govor umjetnosti ili, drugim riječima, način umjetničkoga prikazivanja i objavljivanja, koliko bi se njime prema svojim svrhama i potrebama pri svojim izlaganjima služila filosofija.

Istaknuta se okolnost nadaje stoga, što mogućnosti, koje su za razliku od onih znanstvenih dane umjetničkome stvaralaštvu, stoje do jednog između najznatnijih svojstava, do bitne upravo značajke umjetnosti, da iracionalnu sadržinu svijeta, kako se napose očituje kao subjektivna komponenta žive zbilje, kao nesustao duševni tok, uspijeva načinom svojstvena joj zahvaćanja i razotkriivanja nekako upravo reći ustavljati, objektivirati, upredmetiti i tako dići do neposredna određena svjesna doživljaja. Tako se pak posredstvom svojevrstna takva, kako bi se ujedno smjelo u toj vezi i istaknuti, upravo estetskoga doživljaja pored mišljenja svijeta dade proniknuti i, što je pri tome jednako znatno, čini priopćivom datost podatna zrenju, čini, ukratko, objavljujivim zor svijeta. Drugo je, dašto, pitanje, koliko će filosofičkome nastojanju biti moguće, da pogledom na aktualnu, nazočnu, življenu zbilju to neko mišljenje i zrenje svijeta prozre i odredi u njihovu jedinstvu, da ih zahvati i shvati u sintezi kao jedinstven doživljaj svijeta. Odgovor će na to imati svakako da dade pojedini filosofem i morat će se prepustiti njegovoj izgradnji. U vezi ovoga raspravljanja valja međutim skrenuti pažnju na uvid, koji se nadaje prema toku izlaganja, a na osnovu kojega izlazi, da je svijet, koliko se očituje po duhovnoj strukturi s jedne, a po duševnoj konstituciji s druge strane, od iskona pojava kako noetska tako i estetska.

Objavljuje li se u istaknutome vidu svijet na dvojak način, pa se tako — već prema području, na koje se interes i pogled proteže — jednako hoće u dva pravca i razaznavati i prikazivati, i to sredstvima znanosti i onima umjetnosti, ne znači to ipak, da bi odnos noetske i estetske svjetske sfere svuda i svagda morao biti jednak, da bi bio predodređen, natpovijestan, nepromjenljiv. Razviše raznovrsnih kultura dokazuje baš naprotiv, da i taj odnos može da bude raznolik, pa po toj raznolikosti i suodređuje bistvo različitih svjetova. Promjenljivost se pak rečena odnosa mora bez sumnje odražavati u kulturnim dobrima, kojima je svrha, da osvijetle pomenute svjetske sfere, pa će i sama ta dobra, u ovome slučaju znanost, umjetnost i filosofija, moći nešto da iskažu o razlici svjetova, kojima pripadaju i koje stvarno izlažu, ekspliciraju, ilustriraju. Gdje se naime sadržina tih kulturnih dobara mijenja, kako to tokom povijesnoga događanja doista biva, gdje se, kako je uobičajeno, može s nekim pravom govoriti o nekom „novome doba”, „izmijenjenom vremenu” ili nekoj „drugoj eposi”, jer istaknuta dobra osvijetljavaju, svako na svoj način, druge predmetnosti i drukčije njihove odnose, tamo tu pojavu treba u posljednjem vidu svoditi na činjenicu, da je zazbiljnost života i življena zazbiljnost izmijenila svoje lice. Samo takav zaključak ne će stavljati u sumnju vrijednost i smisao intelektualne i estetske kulture, dok se temelji na pretpostavci, da

se istaknuta dobra na bilo kakav već način uistinu mogu dostati zazbiljnosti i ravnati, a prema tome i mijenjati prema njoj, pa tako i ispunjati namjenu svoju i svrhu.

4

Koliko se različita kulturna dobra uistinu u posljednjem vidu ovako ili onako ravnaju prema zazbiljnosti, što razložno valja pretpostaviti već zato, jer iz nje moraju izravno ili neizravno bez sumnje crpati elementarnu svoju građu, bez koje se ne bi ni mogla kao ta i takva dobra konstituirati ni u svojoj bistvenosti očitovati, koliko su u zazbiljnosti usidrena, toliko će zacijelo osvjetljavati odnosno određivati onaj upravo svijet, kojemu u okviru kulturna života sama pripadaju i kojemu duguju na posljertku i opstojnost i smisao, što ga nose i izražavaju. Tako će se međutim u izvjesnim njihovim razlikama i prema njima odražavati svakako i različitost svjetova, napose koliko se ta dobra mogu kao duhovni objektiviteti u slijedu kulturnih epoha ogledati prema svom imanentnom smislu. Tek taj naime kao predmetnost u svojoj istovetnosti zajamčuje onu oštru jednoznačnost utvrđenja, u kojoj valja vidjeti bezuvjetnu pretpostavku primjerenosti određenja, kojima se ima omogućiti razumijevanje „svijeta” u njegovoj osebnosti. Jer prema objektu, koji se izdvaja u takvu određenju iz okoline, da kao praktički upotrebljiva i primjenljiva „stvar” ostaje u tom smislu mnogoznačan, što mu se ne zna pridati jedinstven konačan smisao, već se takav, kakav jest, shvaća služnim i podatnim raznovrsnim svrhama, ne da se misliti ono, što se ovdje naziva „svijetom”.

Svijet nije naprosto skup „stvari”. Već činjenica, da i one kao takve moraju stajati u nekoj relaciji, bilo između sebe bilo prema nekom subjektu, kojemu nešto znače, jer bi inače „svijet” bio kaos i ne bi se dao misliti u određenom jedinstvu, a relacija nije i opet „stvar”, već mišljevin, bila ona i stva no uvjetovana, sama ta činjenica upućuje na datosti, koje tako reći pored ili iznad stvari daju žig nekom „svijetu”. Uistinu se i hoće „stvari” kao građa neka dana i zadana volji i podvrgnuta, podatna ili otporna, njezinu cilju naći u svojoj mnogoznačnosti kako koja u ovim i onim „svjetovima” i onkraj njihovih razlika. Ali praksi kao području volje uključena stvar u bitnosti je ukrštaliste mnogo kojekakvih različitih mogućnosti teorijskog određenja, kojih osnov za razliku od „stvari” pripada kategoriji „predmeta” i „predmetnosti”, kako bi se te određenosti dale naznačiti. I s toga se gledišta može ukazati na to, da se prema mnogoznačnim „stvarima” i povodom njih zahvaćaju u vidu određenih svrha i ciljeva kao i prema određenu vrijednosnu stajalištu i različiti jednoznačni „predmeti”. A ti su upravo osnovi određenja one neke razmjerno jedinstvene zbilje, što se u određenom već smislu može upoznati kao „svijet”, koliko se očituje kao organičan sastav života i kulture. U toj se pak vezi može dodati, da će s obzirom na način naznačene povezanosti „stvari” i „predmeta” vrijediti i za odnos između „svjetova”, kako izviru iz zazbiljnosti, postavak: niti se mijenja sve niti ostaje sve pri starome. Zazbiljnost se i u tome vidu ne da shvatiti ni odrediti jednostrano ni samim kategorijama statike ni onima dinamike, ni samim ustrajanjem ni samom mijenom, ni samom supstancijalnošću ni samom aktualnošću. Njome se ne objavljuje

ni sam bitak ni samo bivanje; ona se prikazuje i jednim i drugim. No u jedinstvu tih oprečnosti, prema udjelu njihovu — da se to nekako u slici iskaže — prema samome njihovu određenju i ulozi njihovoj u odnosu njihovu pri rađanju određena svijeta odredit će se i sam taj svijet u svojoj osebnosti, a time dakako i čovjek kao svijesno biće sa svojom peristazom, čime je u neku ruku predodređeno i mjesto njegovo u nuždi i slobodi životna mu toka.

S tako bi se izložena osnova dala slijediti podudaranja i razilaženja svjetova, koji se pojavljuju u zbivanju, što ga nazivamo povijesnim. Pred takvim mogućim zadatkom univerzalne povijesti ne stoji međutim ovo razmatranje. Ipak ne će biti nesvrhovito, ako se u užem njegovu okviru svrati pažnja na neke činjenice i okolnosti, o koje se može upirati izvedeni opći postavak.

Tako — primjera radi budi istaknuto — ne će biti teško uvidjeti, da se čovjek, koji je, uzmimo, okružen suvremenim tehničkim tekovinama te se služi industrijskim tvorbama, različitim strojevima i njima sličnim pomagalicama, nalazi usred skroz drukčije zbiljske — njegovu svijetu pripadne — okoline negoli, recimo, pripadnik industrijski netaknute, možda drevne lovačke ili opet mlađe poljodjelske kulture, kome su nepoznata suvremena sredstva života, a tako i suvremeni način produkcije, tome primjereni društveni odnosi i njima uvjetovani načini ljudskoga snalaženja. Može se pače apstrahirati tu od pitanja, radi li se pri tim razlikama o vremenskome razmaku ili i samo o prostornoj odijeljenosti s obzirom na situaciju i organizaciju života. I ako čovjek u jednom i drugom slučaju stoji pred drugim i drukčijim konkretnim datostima, ne će biti naprosto moguće, da bi mu bilo mišljenje bilo vjerovanje bilo vrednovanje značilo i stvarno bilo u različitim takvim slučajevima jedno isto. Tako se i može reći, da između ostaloga i razlike filozofičkih, pa umjetničkih, pravnih i drugih tome sličnih koncepcija ne dolaze otud, što bi tvorci njihovi bili manje sposobni, manje vidoviti, manje znaoci, manje svjesni u ostvarivanju određenih vrednota od bilo kojih drugih možda kulturnih stvaralaca, nego štaviše zbog razlika u življenju i doživljenju zbilji. Tko se je našao pred drugom stvarnošću, a prema tome i drugim zadacima, drukčijom odgovornošću i, dosljedno tome, drugim problemima, naići će nužno i na druga i drukčija rješenja. I kako te razlike ne dotiču samo nebitnosti, nego pogađaju i jezgru života i kulture, zadiru u bitnost ljudske egzistencije, smije se predmnivati, da se tu radi upravo o različitim svjetovima, življenim i doživljenim, o svjetovima, koji jesu i bivaju, koji se u svojoj opstojnosti kako izgrađuju tako razgrađuju, koji istječu iz zazbiljnosti te je raznoliko prikazuju.

Kako se, koliko se govori o „svijetu”, radi kako o stvarnosti tako i o svijesti, radi prema tome svakako o svijetu ljudskome, pa u njegovu konstituciju i ulaze ljudski doživljaji, ukazivat će bez sumnje na različite svjetove i duhovni objektiviteti kao kulturne tvorbe pripadne jedinstvu ovakva ili onakva određena svijeta. Činit će to pored drugih kulturnih dobara izravno ili neizravno znanost, a napose umjetnička i filozofička djela.

Predaleko bi zavelo ovo razmatranje, a i nije neposredna njegova svrha, da ispita i razloži stvorena djela kulture s obzirom na bistvene razlike, o kojima je riječ. Ne će ipak biti nesvrhovito, ako se u toj vezi dotaknu uzgred sasvim kratko neke bar značajke, koje bi mogle bliže osvijetliti istaknute okolnosti. Pri tome će međutim valjati ovdje ostaviti zasad po strani pitanje,

koje se odmah uporno nameće, pitanje, koliko je svjesnome pojedincu uopće moguće doista razumjeti tuđe svjetove, koliko god oni i bili također svjetovi ljudski, i koliko li može da u bitnosti shvati duhovne tvorbe, koje tim svjetovima pripadaju, pa naposljed i pitanje, prema kojim li će kriterijima utvrditi ispravnost toga nekog svog shvaćanja i mogućeg njihova interpretiranja i gdje tražiti odnosno naći jamstvo, da se uopće primjereno doživljavaju. Bilo to pitanje i bitno, ne stavlja ono ipak u sumnju mogućnost, da se zapaze odlučne razlike između rečenih djela, koliko se uopće u epohalnoj svojoj uvjetovanosti i kulturnoj pripadnosti dadu upoznati.

Valja se primjera radi samo osvrnuti na neka najreprezentativnija pjesnička djela različita životna kruga, da se uvidi, kako se ne razlikuju samo po načinu prikazivanja, nego se upravo korjenito razilaze po iznesenim i objavljenim ljudskim doživljajima, koji bez sumnje pripadaju samoj jezgri ljudskoga svijeta, a taj bez njih zacijelo ne bi ni mogao biti ono, što jest.

Pretpostavimo na čas, da se nađu na okupu ljudi niknuli iz različito strukturane ili konstituirane zbilje, kako su prikazani u nekim pjesničkim djelima, da se tako sastane čovjek soja i kova, recimo, Gilgameša (oko 2000 godina prije naše ere) s onakvima soja i kova Homerova Odiseja (9. stoljeće prije naše ere), Dantea „Božanske glume“ (između 13. i 14. stoljeća naše ere) i Goetheova Fausta (između 18. i 19. stoljeća). Oni se ne bi razumjeli ni spoznajem, sve da govore i istim jezikom, iako se svaki između njih prikazuje kao čovjek putnik, što se probija do cilja, koji će ga vječno zadovoljiti i konačno smiriti. Pa ipak, koje li razlike i s obzirom na sam taj cilj i pogledom na bitne okolnosti i, što je odlučno, na duševne pobude, koje gone i vode čovjeka do njega.

Gilgameš traži u praoca vječni život, koji bi imao, čini se, biti nekakav izravan nastavak moćnosti dotadašnjega (prošla) njegova života. Odisej hoće pobjednički osvojiti blagotu ovozemskoga (u sadašnjici mu mogućeg) života. Dante se da voditi do blaženstva u vječnu životu transcendentne sfere. Faust se uzdiže do spasonosna trajna djelovna uzdizanja u beskonačnoj budućnosti. I ti se ciljevi takvi, kakvi jesu, ne daju nipošto svesti na neku istovjetnu razinu. I to manje, što do tih različitih između sebe ciljeva vode i skroz različiti putovi, a radi se tu o putu, koji znači život. Životni se put prikazuje simbolički u naznačenim djelima. A na tome putu biva upravo prema zbilji, kroz koju vodi, sve na svoj način obasjano, pa i sam je taj put tu drukčiji negoli tamo. A prema različitim putovima sve se i događa drukčije i sve ima drugo značenje, nosi upravo drukčiji smisao. I ne prima samo drugo lice i obličje sve ono, što čovjek uživa i od samih zemaljskih stvari, ono u odnosu prema njemu upravo jest nešto drugo. Odlučan je „predmet“, u vidu kojega se „stvar“ dostaje određenja. Smjelo bi se to reći čak i za svakidašnji kruh. Tako će se Odisej služiti njime kao opravdanim zemaljskim svojim posjedom. Za Dantea međutim nije to zajamčen posjed, već dar božji udijeljen po milosti, s obzirom na koji čovjek ima da traži odnos prema transcendentnome, pa i hoće obaviti molitvu prije jela. Faust si pak tome nasuprot daje sve priskrbiti, pa bilo to i mračnim silama.

Moglo bi se možda nabaciti da je to literatura. Da, ali nije samo literatura. Ona svoju građu, pa bilo i najfantastičniju, prima i mora da crpe iz zbiljskih odnosa zbiljskoga života. Inače bi morala ostati nerazumljivo tra-

bunjanje već i za čovjeka epohe, u kojoj i za koju je nastala. Nije ni slučajnost, da je i pisana jezikom epohe, koji će biti poznat i do neke granice razumljiv čovjeku, na kojega se obraća. A riječi su i rečenice same značenjem, čuvstvenom obojenošću i smislom, što ga mogu izricati, usidrene u zbiljskome životu, kojemu imaju da služe, i uvjetovane određenom zbiljom, kojoj stvarno pripadaju. Ni one, drugim riječima, ne mogu ispasti iz svojega svijeta. Stoga će i junaci pjesničkoga djela i opisana im sudbina, bili to ljudi, demoni ili bogovi, u bilo kojem izravnom ili neizravnom vidu, u iskonskom nekom ili simboličkom smislu upućivati na živu zazbiljnost i ta treba da bude posljednji putokaz k umjetničkoj tvorbi.

Tako će se i smjeti razložno pitati pogledom na pomenuta lica istaknutih djela različitih kulturnih epoha, gdje su još za te junake, gdje za svjetove, u kojima i prema kojima žive, bitne dodirne točke. No bilo ili ne bilo takvih, ne će se moći tvrditi, da onaj arhaiski patrijarhalni svijet Homerov ili onaj feudalni, kako ga iznosi i osvjetljava Dante, ili i građanski humanistički faustovski nijesu nikad bili doista življeni ni doživljeni, da nijesu bili stvarnost, da nijesu pripadali zazbiljnosti. Kolikogod pak i bili nekad zazbiljni, ne može se poreći međusobna njihova različnost. Pa ako bi se i htjelo istaći, da se i u okviru mogućih svjetova, kako su po zazbiljnosnome svom sastavu sve to svjetovi svojevrсно ljudski, ponavljaju činioci ljudske sudbine, kao što su rađanje, nagnuća, bol i radost, patnja i užitak, briga i nada, rad i odmor, bolest i smrt, u čemu se općenito uzevši doista sve, što je čovjek i koliko je čovjek, opet i izjednačuje, ipak valja i tu — u skladu s već rečenim — primijetiti, zvučilo to možda i nešto paradokсно, da u zazbiljnosti neko pretpostavljeno općeno isto iskrsava sveđ iznova u drukčijoj aktualnoj uzasebljenosti.

To uvidjeti ne će biti teško, poredi li se primjera radi određen etički postavak u svijetu arhajske s prividno istovrsnim u okviru srednjovjekovnoga evropskog životnog kruga. Vratimo se u tu svrhu na čas djelima Homera i Dantea. Ukazat će se tako, da s obzirom na određeno događanje, određen čin, određenu pojavu može izvanjski, da se tako kaže, pričin izazvati možda na oko sličan dojam u više slučajeva, a da je svaki od njih u bistvu, u istini nešto drugo, naznačivala ih možda ista riječ, bili imenovani i istim imenom. Prividnost može možda biti ista (iako je i ta „istota“ problematična), a da je u različitim slučajevima ono, što je pri tome istinski doživljeno, u svakome slučaju nešto u bitnosti drugo.

Prema Homerovu je epu povod trojanske ratu ženina nevjera. I to zbog toga, što taj čin znači za onoga, koji ima da ga trpi, za muža, gubitak posjeda i povredu časti. Gubitak žene, pa bilo to i ropkinje, opravdava gnjev, kako to u epu odmah s početka pri gubitku Briseide pokazuje Ahil, koji i izaziva razdor. I Odisej čuva, vrativši se kući, ženu od moguće nevjere i ubijajući Penelopine prosce brani slavu i čast, dok si osigurava posjed domaćeg ognjišta. Tu i nalazi na posljatku svoju eudaimoniju. Pa ipak vrijedi u tome svijetu sav taj moral samo za bijedne smrtnike. Kako dokazuje prizor, gdje su se Ares i Afrodita našli u mreži Hefaistovoj, u bogova izaziva ženina nevjera samo homerovski smijeh. Za bogove, koji se pored svoje besmrtnosti zamišljaju tu inače ljudima u neku ruku ravnima, družu se s ljudima, pa i žive nekako kao oni, čak i s njihovim porocima, za te bogove vjernost i ljudska čast, ljudski moral i slava ne znače ništa. Homerovski bogovi stoje iznad

ljudskih obećanja i obveza, koliko se i znadu poigrati ljudskom sudbinom. Stoga su i podijeljeni s obzirom na učešće u trojanskome ratu. Jedni pomažu Grke, drugi Trojance, i njihovo natjecanje nije više nego igra. To dolazi otud, što preljub ne smatraju uopće vrijednim, da se zbog njega ratuje. Drugi su motivi, koji ih čine sklonima, da se opredijele u ljudskoj borbi. A nije takav postavak bez značenja. Jer likovi bogova, smatrali se oni i samom tvorbom ljudske mašte, svakako su tumači zbiljskih odnosa između ljudi i smjernica njihova života. Stoga i njihov prikaz sa svim pogledima i shvaćanjima, što im se pripisuju, ne valja smatrati proizvoljnim, slučajnim, nestvarnim. On ima svoj korijen u zbiljskim osnovima života, pa upravo stoga i može da opet i djeluje na taj život, koliko je s njim uklopljen u stalni svoj svijet.

U drugome takvu nekom svijetu taj bi prikaz mogao biti nezamišljiv, a takvima bi bila i uvjerenja, shvaćanja, životna smjerenja u skladu s njime iznesena. To pak stvarno i jest — da se vratimo na predašnji primjer — već u svijetu Danteovu. U njegovu okviru preljub nije gubitak posjeda i časti, koji treba izravnati borbom i slavom, on je štaviše grijeh, Homerovu svijetu nepoznat, nešto u bezuvjetnu smislu nesamo nedopušteno nego upravo protivusvršno, protivno ljudskome pozivu i smislu života, on je upravo „smrtni” grijeh, a to znači po dušu smrtonosan, jer pogađa i razara specifično ljudsku egzistenciju u srči. I nije za to ni potreban sam pozitivni čin, dovoljna je namjera ili i sama želja, dostaje preljub u srcu, „u duhu”, pa da grijeh bude počinjen. Tako ta nevjera nije čin, koji bi se ticao samo bližnjega, on ima određeno značenje i u odnosu prema transcendentnome, jer povređuje ljudsku dušu i čini je nesposobnom da izvrši obvezu, koju s obzirom na to transcendentno ima po ljudskoj svojoj prirodi. Jer i Danteov svijet ima, kako je poznato, svoju božansku sferu, skroz drukčiju dakako, negoli je to u svijeta Homerova.

Tako se na primjeru da vidjeti, da već s obzirom na određen etički postavak, a to je samo jedan između mogućih životnih postavaka, može biti razlika, koje prodiru do srči ljudskih odnosa i pogađaju najdublje bistvo njihovo. U vidu danoga primjera može se dakle primijetiti, da preljub lijepe Jelene ne mijenja, ne obeščašćuje, ne uznemiruje onoga, koji ga čini. On naprotiv ponizuje onoga, koji mora da ga trpi. Nešto je drugo preljub Frančeske da Rimini. Taj poništava dostojanstvo duše, koja pada u njegovu mrežu. Tu nije odlučno, da time drugi trpi gubitak. I nema sumnje: gubitak posjeda, pa bila to i ljubav, bio to i dom, i, s druge strane, ništenje duševne (moralne) egzistencije dvije su heterogene stvarnosti, kojima je zajedničko tek ime „preljub” ili „nevjera”. Ipak i zajedničko ime kraj njihove neistovetnosti upućuje na to, da svoju razliku ne ostvaruju tako reći u nekoj izoliranosti čina i njegova značenja, već po odnosima prema drugim činiocima života i prema načelima, koja za nj vrijede, koliko su, ukratko, članovi osebna „svojega” svijeta.

Kad bi se, dašto, pored tih razlika i u njima radilo o istom odnosno jednakom čovjeku kao inokosnu nekom pojedincu, ne bi to bile razlike svjetova. No pri temeljnim je takvim razlikama, koje zadiru u samo bistvo životne zabiljnosti, sam čovjek kako kao psihički tako i kao socijalni subjekat nesamo drukčiji, nego upravo drugi, pa se tako pored sve istote „ljudskosti” u jednom i drugom slučaju i objavljuje drugi život i druga zbilja. Nije u takvoj

vezi i takvim odnosima dovoljno reći: kultura se je čovjekova promijenila ili izmijenila. Izmijenio se je i čovjek. Neki u svakome smjeru dosljedno „isti” čovjek, kojemu bi se samo mijenjala kultura ili koji bi kao povijesno biće mogao mijenjati kulturu, kao što se mijenja odijelo, koje ne mijenja u određenu pravcu onoga, što ga nosi, u stvari je fikcija. Istinski, zbiljski čovjek u konkretnosti nije biće, koje bi se moglo odrediti izvan veza i povezanosti određena svijeta, izvan odnosa, po kojima se takav svijet tu ili tamo ostvaruje i očituje. Čovječstvo se čovjeka objavljuje u ljudima raznolikim, koji se razlikuju i razilaze po svjetovima, kojima pripadaju i koji jednako pripadaju njima, iako to ne sprečava, što baš u ovoj svezi ne valja nipošto gubiti s vida, da se i uporedo može zamišljati, kako u općenitosti svi oni podliježu, dašto, kako koji, činiocima i snagama neke opće ljudske životne sudbine, poređenju pristupnim ljudskim udesima, što ih kraj svih razlika neizbježno po samome ljudskom opstojanju, u ljudskome djelovanju i ljudskoj patnji, pa i ljudskom zamiranju prema ljudskim pokretalima ljudski doživljavaju i ljudski proživljavaju. Kao što naime zazbiljnost uopće, tako nije ni ljudska, kako se opet ukazuje, cijelosno zahvatljiva izvan dijalektičkoga misaona stava.

Istaknute razlike čine međutim ujedno vidljivim, da pjesništvo prikazujući isječke života dira nekako i u bistvo svijeta, kojemu i samo pripada. To se uostalom može kazati za sve umjetnosti, koliko svaka na svoj način razotkriva određenu pristupnu joj — iracionalnu — sadržinu zazbiljnosti. Općenito vodi pak ta mogućnost do osvjetljenja okolnosti, prema kojima se razlučuju svjetovi, jer se razlike, kako se tu očituju, ne mogu svoditi samo na različnost shvaćanja, već treba u njima napose vidjeti i različnost shvaćenoga. Kad naime te razlike ne bi imale nikakva objektivna osnova, morali bismo prihvatiti neodrživu pretpostavku, da umjetnost uopće ne objavljuje nešto umjetničkome zoru dohvatno i doista prihvativo, već vodi do nečega, što nikad ne pokazuje istinsko lice, pa samo podražava slobodnu maštu, kojoj je tek do igre bez značenja, do tvorbi samovoljne svijesti, koja nijema nema nikome nešto stvarno da kaže. Daleko ispod zbiljskih svojih mogućnosti umjetnost ne bi prodirala ni u kakvu bistvenost, bila bi lišena dublje, ako ne štaviše i svakoga smisla.

5

Kao što umjetnička djela prema različitim svjetovima, kojima pripadaju, mogu prikazati i objaviti određene datosti tih svojih svjetova, tako će slična mogućnost vrijediti primjereno svojevrstnoj predmetnosti i zadaći filosofije i za ispitivanja s njezina područja. Koliko filosofija hoće da bude spoznajom, uviđanjem i eksplikacijom zazbiljnosti, moći će ona to vjerodostojno i smislovito tek s osnova svijeta, u kojemu je filosof doživljajno i dosljedno tome spoznajno usidren. Tako u biti i razlažu različite svjetove različiti filosofi, koliko crpu doista s izvora zazbiljnosti, s kojom su životno srasli, i koliko su uistinu istinoljubivi, iskreni i do kraja svoji.

Bilo bi upravo tragično, kad bi to bilo drukčije. Kad bi svima filosofima, misliocima različitenih duhovnih prostranstava i različitenih epoha, izviđačima različitenih životnih situacija, veza i obveza stajao pred očima jedan

isti opći predmet ili isti sustav predmetnosti, i kad bi iste riječi nosile svagda i svuda isto značenje, a ne bi bile mnogoznačne, kao što to jesu, pa im se smisao ne bi u posljednjem vidu ravnao i morao ravnati prema stvarnim osebnim jezičnim relacijama, u koje ulaze, ne bi razmimoilaženje filozofičkih koncepcija i sustava moglo na posljertku očitovati drugo negoli nemogućnost filozofičke spoznaje. A onda bi i svako filozofiranje bilo bezizlazno i bespredmetno. Ipak nije tako.

Različiti su filozofi suvremenici, sudionici i sustvaraoci različitih svjetova, koje, svaki prema naročitim okolnostima, zasebnim svojim mogućnostima, sposobnostima, nagnućima, interesima živi, doživljava i izivljava, pa ih takve bilo s obzirom na njihovo jedinstvo ili njihovu cjelinu ili koju njihovu razinu šire ili uže, dublje ili pliće, više ili manje kritički i spoznaje i izlaže. Tako i jesu bar veliki i izvorni filozofi prema svijetu, na koji su bili upravljani, iznosili i obrazlagali različitu istinosnu sadržinu, ako pri tome i pored sve njihove stvaralačke veličine i spoznajne prodornosti valja dopustiti, da su i s obzirom na tu vezanost na rođeni svoj svijet mogli kao ljudski ograđena bića tu ili tamo i podleći kojoj zabludi. Ipak u naznačenom okviru takve zablude, u gdjejkojem slučaju neizbježne, u načelu ne mijenjaju ništa i one, sporadične, ne niječu mogućnost spoznavanja uopće ni onako shvaćena, zasebnim svijetom određena filozofičkoga napose.

Koliko i jest, dašto, živjeti u svijetu i doživljavati ga jedno, a prozreti ga i razumjeti njegovo bistvo i odnose, koji se njime nādaju, drugo, ipak je jedno s drugim u određenu vidu povezano već na osnovu toga, što se do filozofički produbljena spoznavanja i doista produhovljena razumijevanja ne može uzviti s obzirom na lične mogućnosti sputano, u doživljajnosti okrnjeno ljudsko biće po izoliranoj, iz mogućeg jedinstva lica (osobe) izdvojenoj, iz organske cjeline života istrgnutoj nekoj duševnoj funkciji, pa bila takva i samo mišljenje, već samo čovječja ličnost u čitavoj i jedinstvenoj svojoj bistvenoj punoći. A može se to nazreti već i otud, što se u filozofičkome spoznajnom stavu, kako bi u toku ovoga razlaganja već izloženo, dodiruju, prekrivaju, ukrštavaju u bitnosti noetski i estetski uvid. Filozofičko se shvaćanje odvaja od jednostrana spoznajna zahvata.

Koliko filozofičko zrenje i umovanje, izviđanje i dokučivanje hoće da bude put ne k parcijalnom, već k univerzalnom, ne k jednostranom, već k cijelosnom i cjelovitom nekom razumijevanju i koliko se u tome smislu radi o osvjetljenju određena svijeta, može se tu ponoviti, da će takav „svijet” u izvornosti moći eksplicirati stvaralački čin filozofičke sinopse, što proistječe iz istoga svijeta i tome svijetu pripadna i primjerena mu doživljavanja. Tek je tako i dana mogućnost i vjerojatnost, da svijet kao datost ne ide, da se to nekako u slici kaže, u raskorak s filozofijom, koja ga na svoj način prikazuje, koliko obadvoje duguje svoje postojanje istome određenom osnovu bitka.

Filozofija je dakle, koliko i bila obuhvatna, u svakome slučaju tumač stalna življena i doživljena, a u tome smislu zazbiljna i tako znanoga svijeta, pa se prema tome kao saznanje upravo u takvoj doživljajnoj vezanosti i po njoj i očituje i, koliko je uistinu primjerena bitnoj svojoj svrsi i svojevrstnoj zadaći, prikazuje svagda prema bistvenoj svojoj namjeri u određenu jednoznačnu sklop suvislih teorema. Gdje tako ne bi postupala, ne će biti ni zazbiljna, već samo izmišljena ili i izmaštana nazovifilozofija o nezazbiljnu,

fingiranu svijetu. Tome nasuprot vrijedi međutim rečeni postupak i filozofski postavak i ondje, gdje se radi o osvjetljavanju tuđih svjetova, o utvrđivanju stranih kultura i tumačenju njihova misaonog blaga. Jer sve to biva aktualnim samo koliko može da valja kao prisvojiv u neku ruku elemenat s obzirom na okvir svijeta filozofa, koji filozofira, i sve to „govori” živim govorom samo koliko tome filozofu doista i ima i zna nešto da „kaže”. Što je izvan toga, ili se bilo uopće bilo primjereno ne zapaža ili se u jezgri svojoj ne razumije.

Stoji li rečeno, dobiva spoznavanje tuđih nekih svjetova, a napose bivših, u prošlosti utopljenih, osebani značaj u povijesnoj izmjeni pokoljenja uvrzenih u određen kulturni život. I podvrgnuto je takvo spoznavanje osobnim značajkama. Da bude svrhovito, mora naime, kako je upućeno na određene kulturne tvorbe kao izvore i moguće posrednike, pored njihova shvaćanja rekonstruirati i zbilju, na koju se takva duhovna dobra prema sadržini svojoj i pripadnom im smislu stvarno mogu protezati. Jer svako je takvo dobro niklo i moglo niknuti samo iz skupa stalnih odnosa, kojima na poslijetku duguje svoje značenje i svoj smisao. A tu se i isprečuju teškoće, jer ona je zbilja u stvari življeni svijet stranih, dalekih ili prošlih pokoljenja, ne naš.

Tako eksplicira dašto određena filozofija neki svoj svijet. No jednako se s druge strane i ta određena neka filozofička eksplikacija da razumjeti tek u vidu strukture odnosno konstitucije samoga tog nekog zasebnog svijeta i u odnosu prema njemu. Na taj način filozofičko pitanje biva u stvari dvosjeklim ili, ako se hoće za to striktniji izraz, dijalektičkim. Stalno je tu pitanje, da li i koliko li određena filozofička eksplikacija upućuje na moguć svijet i, s druge strane, da li, kako li i koliko li određen svijet dopušta, a i dobiva moguću filozofičku eksplikaciju. Dopušta li filozofija kao sinoptička spoznaja uvid u doživljaj stalna svijeta, upućuje ona jednako i na taj svoj svijet kao življenu zbilju. Jedno uvjetuje drugo, pa će se na prozrijevanju njihove međusobnosti i povezanosti i graditi na poslijetku mogućnost shvaćanja određena filozofema. Jer valja uvidjeti: filozofija je uistinu samonikla, razmjerno samodostatna i doista primjerena, koliko je spoznajno upravljena na svijet, kojemu i sama kao kulturna funkcija i duhovna tvorba pripada.

Kako su filozofije vezane na svijet filozofa, koji izgrađuje i prikazuje koju između njih, pokazuju također i različite često, pa štaviše i oprečne naknadne interpretacije njihove. I ta je moguća mnogolikost dašto shvatljiva samo, ako se uvidi, da prikaz i tumačenje tuđe neke filozofije nije i ne može biti naprosto obična kopija ili samo pusto ponavljanje i puko nasljedovanje, već stvarno mora da je ponovljeno više ili manje stvaralačko konstruiranje filozofičke takve zgrade s temelja, na osnovu izvorna njezina izlaganja i prikaza, koliko filozofovo djelo već daje za to stvarnih pobuda i mogućnosti. Drukčije se to i ne da zamisliti, dok tumač ne pripada istome svijetu niti mu je svijest istovetna sa sviješću filozofa, što ga upravo hoće da shvati i o razumijevanju kojega nastoji. Filozofičko se djelo samo tako i toliko očituje, kako što i koliko nekome može da kazuje. Tako se s filozofičkim iskazima prošlih epoha i filozofijama tuđih svjetova događa slično, što i s umjetninama, kojih je mogućnost, da budu doživljene, vezana na sved iznovično njihovo ostvarivanje i oživljavanje na osnovu umjetničke repro-

dukcije, kako to napose traže glazbena i pjesnička, pa i koreografska djela. Interpretacije su i tu neizbježno različite, već prema tome, kako se djela znadu očitovati i što mogu da kažu, a prema tome i da znače novome čovjeku, koji ih sveđ iznova hoće da buđi na život.

S izložena se stajališta može reći, da filozofička interpretacija i ne bi bila dovoljna, kad bi se osvrćala na misli filozofove pod samom pretpostavkom, da su sve filozofije, kako različite u svojoj misaonoj izvedbi i bile, upravljene na istu stalnu predmetnu datost, na jedan isti objekat promatranja, na jedan pred sve njih stavljen istovetan svijet. Primjerena će interpretacija naprotiv uporedo s mogućim izlaganjem misli rekonstruirati i onaj svijet, na koji se određeni misaoni sustav filozofov proteže, a morat će se dostati smisljena jedinstva tako, da u smislu stvaralačke misaone konstrukcije upravo prebaci mostove s misli na misao, gdje bi se shvaćanju tuđega filozofičkog teorema ispriječile praznine. Što se pak tiče svijeta, što ga valja u okviru tumačenja prikazati, takva će interpretacija, kako bi mogla podati razmjernu neku cjelinu, podjednako pronalaziti i u prikaz svijeta ugrađivati komponente, koje bi mogle nedostajati s obzirom na potrebe suvislosti i zaokruženosti. Ukazat će se to i potrebnim i neizbježnim kako ondje, gdje tumač filozofema nije možda mogao da sve filozofovo izlaganje dosljedno shvati, tako i ondje, gdje filozofu nije uspelo da sve, što je trebalo, na primjeren način razloži ili sve, što se je u vezanu misaonu sklopu moglo reći, doista i kaže. Bez sličnih nedostataka nema uistinu filozofičkoga djela, koliko su i ona samo djela ljudska. I stoga bez onakve dvostruke neke mostogradnje, bez duhovnih mostova, koji će vezati pojedine bilo prividne bilo istinske misaone praznine nauke i kojih će svrhovitost s obzirom na zadatak, da vode do pretpostavljena jedinstva i razmjerne cjeline, biti također jedno između jamstava mogućnosti i vjerodostojnosti neke filozofije, ne će nijedna stvaralačka, a to znači i doista filozofička interpretacija moći dospjeti na poželjan kraj ni dostati se aktualnosti, koja bi takav pothvat i pokušaj naposljed opravdala.

Tako će se moći razumjeti određena filozofička nauka iz stalnih uvjeta njezine djelovnosti, njezine aktualnosti. Jer i istina je istinom u odnosu prema predmetnosti, o kojoj se ona u sudu misli, u stavku izriče, pa se u tome vidu i razumije njezin smisao i shvaća njezina valjanost u smjeru prema njezinoj aktualnosti. Njezin se izvorni smisao ne nadaje, drugim riječima, prema odnosima, u kojima, za koje ili prema kojima ona nije bila ili nije ili ne može da bude ili da se shvati živom, u smjeru bilo koje činjenične datosti relevantnom, za bilo koju određenu neku sadašnjost utjecajnom, pogledom na bilo koju ljudsku svijest očitom.

Kako je međutim svojevrsna predmetnost, na koju je filozofička nauka razumno upravljena, jedinstvo u mnogolikosti određena svijeta, vriedit će rečeno i za samu filozofiju, koja u jednu ruku stoji, koliko je upravo spoznajni zahvat, „svijetu” nasuprot, no u drugu ruku kao cjelina ipak i pripada kulturnoj razini toga svijeta, ujedno joj je pridružena.

Pitamo li se dakle o prihvatljivosti dane neke filozofičke nauke, kako to pitanje tu prirodno iskrsava, moći ćemo, da bismo je kao takvu mogli smatrati razložitom i u tome smislu mogućom, pa bilo i u još tako uskom okviru opravdanom, zacijelo od nje tražiti, da se iskaže prije svega kao je-

dinstvo otkrivanja, uviđanja i prikaza, a isto tako i kao otkrivanje, uviđanje i stvaralački prikaz jedinstva mnogolike datosti svojega svijeta, kao valjano suzrenje onoga, što je u njega raznoliko, štaviše i razrožno ili i oprečno. S toga će se pak osnova i u tome vidu moći smatrati toliko istinitom, koliko će biti i koliko će se iskazati slobodnom od unutrašnjega protivurječja, koliko će tako biti zamišljiva ili i misaono nužna. I takva, vezana na pretpostavku jedinstvenosti u suzrenju i slobode od protivurječja, neka bude vjeran dokument, povjerenja dostojno svjedočanstvo o opstojnosti i bistvu svojega svijeta, saznatljivih realnih datosti i dokučivih idealnih prohtjeva, na kojima se taj svijet kao življena i doživljena zbilja temelji.

Smije se tako ustvrditi, da će filosofije uopće govoriti živim jezikom i iskazivati dohvatnu istinosnu sadržinu, kojoj će se moći s pravom pokloniti vjera, koliko će kako u pregledu cjeline tako i pri zahvaćanju pojedinosti i prozrijevanju njihovih odnosa biti u granicama svoje neprotivurječnosti i u povodu nje očito smislovite. U smisovitosti valja vidjeti načelo, kojega je zadovoljenje najviši uvjet održivosti filosofije. Bila naime, zambiljnost i neizmjerljiva, u gdjekojem pravcu i nezahvatna, ipak će, ima li spoznaja zambiljnosti biti bilo i u još tako skromnim okvirima moguća, vrijediti bezuvjetno stavak, prema kojemu će u najmanju ruku bar dotle sezati zambiljnost, dokle dopire smisao.

Pavao Vuk-Pavlović

PHILOSOPHIEN UND WELTEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Verschiedenheit und der ständige Wechsel philosophischer Lehren führt naturgemäss zur Frage nach der Zweckmässigkeit philosophischer Forschung und dem Erkenntniswert philosophischer Einsicht. In Hinsicht auf die Vielheit und Mannigfaltigkeit philosophischer Standpunkte und ihnen entsprechender Darlegungen dürfte man unschwer einer gewissen Skepsis verfallen und sich der Meinung anschliessen, die philosophische Schau käme als spezifische theoretische Haltung überhaupt zu keinem haltbaren und endgültigen Ergebnis. Sollte nun solche Annahme zurecht bestehen, so müsste jedwedes philosophische Beginnen zuletzt wohl als müssig erscheinen.

Ein durch die Mehrzahl verschiedener Philosophien hervorgerufener skeptischer Standpunkt stützt sich entschieden auf die — unbewiesene und unbeweisbare — Voraussetzung, all die dargebotenen philosophischen Lehren bezögen sich auf ein und denselben sich stets gleichbleibenden Gesamtgegenstand, der jedoch der philosophischen Forschung auf Grund der ihr zugänglichen Methoden nicht exakt erfassbar zu sein scheint.

Dem gegenüber lässt sich jedoch annehmen, dass der Gegenstand philosophischer Untersuchung und Besinnung keineswegs eine abstrakte zeitlos feststehende, unveränderliche Wirklichkeit zu sein hat, wenn ihr auch

die Möglichkeit zeitloser Bestimmtheiten nicht unbedingt abgesprochen werden muss. Das Gebiet jedoch, auf das sich philosophische Forschung unvermeidlicherweise richtet, ist vielmehr, soweit es sich um tatsächlich aktuelles Erkennen handelt, trotz und nebst möglicher Annahme von Zeitlosem im Bereich des Wirklichen, eine konkrete, gelebte und erlebte Welt. Ihr Wirklichsein, ihre Aktualität, ihr Wirkungsfeld ergibt sich keineswegs losgelöst von der sie bewirkenden und gleichfalls durch sie bewirkten Generation und ist insofern epochal verankert. Wie verschiedenen Generationen ein in individueller wie auch in sozialer Hinsicht verschiedenes Leben beschieden ist, ändert sich mit dem veränderten Menschen von Epoche zu Epoche zugleich die Sach- bzw. Gegenstandswelt, die der Generation gegenübersteht und deren Erlebnisweise mitbedingt. Mit dem Wandel der Welt wird sich wohl auch die der Epoche zugehörige Philosophie dem Wandel fügen müssen, soweit sie hinsichtlich der entsprechenden Welt zweckvoll, aktuell, wahr sein will. In diesem Sinn ist also die Verschiedenheit der aufkommenden Philosophien durch die Verschiedenheit der ihnen gegebenen und aufgegebenen Welten sachlich bedingt.

Soweit der Mensch lebend und wirkend sich nicht nur seiner Umwelt anpasst, sondern diese auch in einer Richtung um gewisse Möglichkeiten und Güter bereichert, in anderer Richtung wieder auch schmälert, sie also umgestaltet, und soweit der Mensch sowohl als psychisches wie auch als soziales Subjekt in der Generationsfolge ein anderer wird, einem anderen Glauben, einer anderen Moral, anderen Sitten und Rechtsverhältnissen, andersartigen Äusserungen der Kunst, anderen Erziehungsmethoden huldigt und sich anderen Normen der Lebensführung unterwirft, wird wohl auch seine Philosophie nicht nur zeitlose, sondern auch zeitbedingte, seiner Epoche entstammende Wesensprobleme ihrer Gegebenheit und Fassung entsprechend zu lösen haben, mit diesem Menschen also und seiner Welt Schritt halten und somit auch neue Wege gehen müssen, soll sie ihrer Aufgabe gewachsen sein und ihrem Zweck und ihrer Berufung in Wirklichkeit entsprechen.